

REFİK HALİD KARAY'IN İRONİST TAVRI

Müge GÖNCÜ

İroni, çelişki ve çatışmalardan beslenen bir kavramdır. Hayatın içindeki çelişki ve çatışmalar ima, sembol gibi unsurlarla verildiğinde ironi meydana gelir. İroni okura ulaştığında gülme olgusu oluşur. Okurda oluşan bu gülme kakhaha düzeyinde olmaz hiçbir zaman, gülümseme şeklinde karşımıza çıkar. İçinde zekâ barından bu gülümseme buruk bir gülümsemedir.

İroni Antik Dönem’de felsefe ile iç içe bir karakter sergilerken 19. yüzyıldan itibaren eleştiri ile yoluna devam eder. Eleştirmenlerin sık sık başvurduğu bir teknik olan ironiyle yazarlar mevcut düzene ya da düzensizliğe başkaldırırlar. Açıkça dile getiremedikleri düşüncelerini ironinin altına gizleyerek üstü kapalı şekilde eleştirirler. Ironinin varlığı bir olumsuzluk habercisidir, bu nedenle ironinin yoğun kullanıldığı dönemler genellikle buhran dönemleridir. Sosyal ve toplumsal düzende bozukluk, ahlaki yapıda çözümlenme gibi sorunlu olaylarda ironi kendini eleştirel bir bakış olarak gösterir. Ironinin işlevi “*güzel ve doğru bulunmayanla alay etmek; karşı olunan düşünce veya duruma saldırmak, acımasızca eleştirmek; insanın hayat karşısındaki kayıtsızlığını küçük düşürmek*” (Narlı, 2007: 104) şeklinde özetlenebilir.

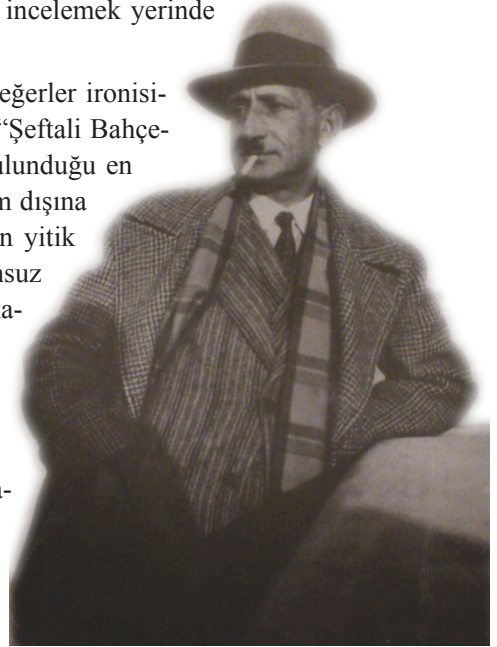
Kurmaca metin çözümlemeleri göstermiştir ki her metin birden fazla anlam içermektedir. Yazarlar düşüncelerini doğrudan ilettikleri gibi dolaylı yoldan da iletme-yi tercih edebilirler. İroni de bu dolaylı yolların başında gelmektedir. Modern Türk öyküleri incelendiğinde ve metin çözümlemeleri yapıldığında bu öykülerin ironik karakter taşıdığı görülür. Ayrıca yazarlarımızın çoğunun ironiye başvurmasındaki sebep öykü türünün kısalığına nazaran yoğunluğunu koruyabilmesidir.

Siyasi mizah yazarı olarak belirgin bir ünü olan Refik Halid mizahı ve ironiyi iç içe kullanarak yolsuzluklara, yoldan çıkanlara ve çıkaranlara saldırmayı amaçlar. Kullanım alanı çok geniş olan ironi Refik Halid’de eleştirel yönüyle özellikle de düzenbazlıklara, ikiyüzlülüklerle, dalkavukluklara, yalakalıklara karşı çıkmak adına

kullanılmıştır. “Kirpi” takma adını kullanarak yazdığı mizahi yazıları oldukça ses getirmiş ve bu mizahi yazılarında gülme olgusunu ironiyle yakalamayı hedeflemiştir. Yerli sorunları ve Anadolu halkının sorunlarını dile getirdiği hikâyelerinde bu sorunları ele alırken genellikle ironiyi bozuk düzene başkaldırmak ve bu bozuk düzen çarkına uyanları alaya almak amacıyla kullanır. Refik Halid ironisinin temel amacı düzenin çarkında ezilen bireyleri ve bozuk düzene uyup benliğinden geçenleri alaylı yolla da olsa uyarmaktır. Okurda yaratmak istediği buruk gülümsemeye bu yolla ulaşır. Yazarın bu noktada amacı okuru güldürürken düşündürmektir. Hobbes, “*Gülmenin gülen kişinin gülünen kişiye karşı üstünlük duygusundan kaynaklandığını*” düşünür (Cebeci, 2008, 17). Refik Halid’in ironiyi kullandığı hikâyelerinde de ironinin kurbanı olan kahraman okurda bir üstünlük duygusu yaratır. Kahramanın içinde bulunduğu absürd duruma okura “oh olsun” dedirten bir rahatlama hissini yaşatırken aynı zamanda kahramanın yerinde olmadığı ve kahramanı cahil gördüğü için kendini gülmekten alıkoymaz. İşte ironinin gülme kavramı ile ilişkisinin altında yatan temel neden budur. Gülme nasıl ki yeri geldiğinde yanlış yapan bireyleri doğru yola sevk etmek ya da utandırmak için kullanılabilirse ironinin de kullanım amacı çoğu zaman bu yöndedir.

Yazarın *Memleket Hikâyeleri* adlı kitabındaki öyküler, Anadolu’da sürgüne gittiği yerlerden edindiği gözlem ve tecrübelerine dayanmaktadır. Bu öykülerinde Anadolu insanının yaşamına değindiği gibi özellikle de yönetime, yönetimde bulunanlara olan eleştirilerine yer vermiştir. Refik Halid’in kullandığı ironinin amacını anlamak için birkaç hikâyesini incelemek yerinde olacaktır.

Öykülerinde genellikle durum ve değerler ironisine yer veren yazarın “Yatık Emine” ve “Şeftali Bahçeleri” adlı öyküleri bu ironi türlerinin bulunduğu en güzel örneklerdir. “Yatık Emine”, toplum dışına itilerek göz göre göre ölüme terk edilen yitlik bir kadının hikâyesidir. Emine uygunsuz hareketlerde bulunması sebebiyle bir kazaya cezasını çekmek için sürgün edilir. Emine’den önce kasabaya şöhreti ulaşır ve bu durum onu hiç tanımayan kasaba halkının Emine hakkında peşin hüküm vermesine neden olur. Kasabaya hayatına ve kendine çekidüzen vermesi için gönderilen Emine ne yazık ki büyük bir bedel ödeyerek canından olur.

Kasabanın çok ahlaklı bir kasaba olduğunu bilen vali, kasaba halkının Emine’yi doğru yola sevk edeceğini düşünerek Emine’yi buraya gönderir. Hikâyenin temelinde yatan ironi de burda karşımıza çıkar. Kendilerinin çok namuslu ve ahlaklı olduğunu düşünen kasaba halkı Emine’yi değil doğru yola sevk etmek kalacak bir yer bile vermezler. Sözde ahlakları ve sözde namusları zavallı kadının sonunu hazırlar. Kasabanın erkekleri Emine’yle yalnız kaldıklarında ona iyi davranırlarken başkalarının yanında kadını hor görmekten geri durmazlar. Emine, Dal Sabri kendisini dövdükten sonra arzuhâlcıye sığınır. Arzuhâlcı önce kadına arkadaş gibi davranır fakat ne zaman arkadaşlarının kendilerine baktığını görür işte o zaman işin rengi değişir. Emine’yi tekmeleyerek dükkânından kovar. Arzuhâlcinin sırf arkadaşlarına gösteriş olsun diye yaptığı bu hareket işin iç yüzünü bilen okur için ironik olanı oluşturur. Okurun arzuhâlcinin ikiyüzlü tavrına vereceği tepki çarpık bir gülümsemeden ibarettir ki bu da ironinin zirve yaptığı yerdir. Yazar böylelikle amaçlarına bir bir ulaşmış olur. Hem yarattığı durum ironisiyle okuru yakalar hem de toplumsal baskıyla insanların nasıl çirkinleşebileceğini gözler önüne serer.

Kasaba halkının Emine’ye olan nefreti o kadar büyüktür ki kadına bir ekmek bile veren olmaz. Bu durumun sonucu olarak da evsiz ve aç kalan kadın soğuktan ve açlıktan donarak ölür. Yazar öykünün bu bölümünde tasarladığı kurguyla okuru âdeta sarsar. Jandarmalar Emine’nin kaldığı eve girmeyi düşünürler, çünkü başka erkekler nasıl girebiliyorsa bu onların da en doğal hakkıdır. Eve girdiklerinde Emine’nin soğuktan öldüğünü görürler, fakat üzüldükleri zavallı kadının ölmüş olması değildir, ölmeden yetişemediklerine üzülmürler. Toplum, bireyi korumakla görevli devlet memurlarının bile içinde bulunduğu yozlaşmış zihniyet, düşene sen de bir tekme vur anlayışı yazarımız tarafından çarpıcı bir kurguyla verilmiştir. Refik Halid daha da ileri giderek jandarmaların kadının ölüsüyle bile ilgili kötü düşüncelere sahip olduklarını okura iletir. Ahlaki yozlaşmanın da ötesinde insanlıktan çıkmış bu tür bireylerin toplum içinde barındıklarını hatta ve hatta devlet kademesinde görev yaptıklarını yüzümüze vurur. Okur hikâyenin sonunda okuduklarıyla âdeta sarsılır. Yazar burada değerler ironisini (spesifik ironi) ortaya koyar. Yazar okura şunu düşündürmek ister gibidir; Emine kötü yola düşerek belki sadece bedenini kirletmiştir fakat hayata tekrar tutunması için gönderildiği kasabanın ahlak bekçisi kesilen halkı ne yazık ki kirli bir zihniyete sahiptir.

“Yatık Emine” hikâyesinde temelde yatan diğer bir ironik durum “kıskançlık”tır. Hikâyede Emine’nin başına gelen tüm olaylar kıskançlık ekseninde dönmektedir. Teğmen Dal Sabri bile bu duygusuna hâkim olamayarak Emine’ye kötü davranır. Onun kıskançlığı Emine’ye sahip olamamaktan kaynaklanır. Emine’nin güzelliğinden etkilenmiş ve hiç de beklemediği bir kadınla karşılaşmıştır. Yazar Dal Sabri’nin düşüncelerini şöyle verir: *“O sanyordu ki, İstanbul sokaklarında bazan rasgeldiği gibi, sigarası parmaklarında, allıkları yüzünde, peçesi açık, dişleri çürük, yürüyüşü*

kıvrımlı, tıknaz bir kadın girecek, yayvan yayvan hemen konuşmaya başlayarak sonunda jandarmalarla tutturulup dışarı atılacaktı.” (s. 13) Ama karşılaştığı kadın bunların tam tersidir; sadece insanın içini bir hoş eden gözleri vardır ve Dal Sabri bu gözlerle bakınca kadından etkilendiği için kendine kızar, kendisinin değil de başka erkeklerin ona sahip olması fikriyle kıskançlığa kapılır. Olayın ironikliği de burada karşımıza çıkar. Dal Sabri bir yandan Emine’yi hayat kadını olduğu için küçümsemekte bir yandan da ona sahip olamadığı için sinirlenmektedir.

Kasabanın kadınları da Emine’ye karşı ironik bir tutum içindedir. Emine kötü yolda olduğu için kadınlar ona karşı cephe almıştır; çünkü hepsi kocalarının Emine’ye tutulmasından korkmaktadır. Emine’den hem çekinmekte hem de onu küçük görmektedirler: *“Kadınlar ona baktıkça şaşırıyorlardı. Ankara’da bu cılız, sıska için mi adamlar birbirini vurmuş, kocalar karılarını boşamış, kasaba karmakarışık olmuştu. Anlamlı anlamlı birbirlerine işaretler yaparak, göz kaş süzerek Emine’ye uzun uzun bakıyorlar; fiskos gülüşüyorlardı.*” (s. 17) Aslında Emine’nin içinde bulunduğu durumdan dolayı onu küçük görseler de bir bakıma tehlike olarak da görmektedirler. Bu durumda içlerinde kıskançlık duygusunun artmasına sebep olmaktadır.

Refik Halid’in mevcut düzeni, yönetimi, devlet kademesindeki sorumsuz memurları ironik durumlar içinde ele aldığı diğer bir hikâyesi de “Şeftali Bahçeleri”dir. Ağâh Bey, Yazı İşleri Müdürü olarak şeftali bahçeleriyle ünlü bir kasabaya atanır. Kasabaya gelmeden oranın nasıl bir yer olduğu kulağına çalınan Ağâh Bey yeni görev yerine büyük kararlarla gelir. Hikâyede kasaba olayların gidişatını belirlemek adına bizlere şöyle tanıtılır: *“Şeftali bahçelerinin eğlentisi ta uzak diyarlara bile ün salmış, dillere destan olmuştu. Onun için ne kadar zevkine düşkün, keyfine meraklı memurlar varsa hep burasını ister buraya yerleşirdi. Çapkın mutasarrıflarla hoş görülü kadınların uğrağı olmaktan kasaba öyle serbeslemiş, halkı öyle açılıp zevke, safaya dalmıştı ki artık uygun görülmeyen günah kalmamıştı.*” (s. 40)

Yazar ironik olanı yakalamak adına Ağâh Bey’i bizlere şöyle anlatır: *“Ağâh Bey dünya gidişinden habersiz, kuramsal görüşlerle büyümüş dik başlı, kuru zevkli bir adamdı.*” (s. 40). Görev yerine gelirken hanlarda, köylerde gördükleri onda memlekete ciddi hizmet etme kararını aldırır. Durmadan, dinlenmeden çalışacaktı ve mutasarrıftan başlayarak amir ve memurların hepsini yola getirecek, memleketi kaplayan tembelliği, uyuşukluğu bu kasabada sona erdirecekti. Fakat ne yazık ki daha ilk iş gününde umutsuzluğa kapılır. Herkes işlerin burada az olduğunu kendisini boşuna yormamasını söylüyordu. Daha öğle vaktinde bütün memurlar işi gücü bırakıp şeftali bahçelerine gidiyordu. İlk zamanlar Ağâh Bey teklifleri şiddetle geri çevirir, hatta memurlara nefret duyar. *“Zevk, safâ bu adamları bir deniz gibi, gırtlaklarına kadar sarmıştı, içinde rahat, durgun bir balık hayatı geçiriyorlar, dünya ile ilgilenmiyorlardı. Ertesi günden başlayarak daha ciddi daha kararlı görünmek, bu bayağı duygulu,*

adi ömürlü adamlara daha sert, daha kaba davranmak niyetiyle yumrukları sıkılı, yüreği kinli, tekrar uyudu...” (s. 42)

Bir süre sonra Agâh Bey sıkıntidan boğulmaya başlar; çünkü her yaptığı girişim sonuçsuz kalıyor, hizmet etmek olanağı bulamıyordu. Zamanla içindeki çalışma hırsı, gayreti sönmeye başlar. Arkadaşlarının ısrarlı davetini artık geri çeviremez ve şeftali bahçelerinin yolunu tutar. Şeftalilerin kokusu Agâh Bey’e bütün sıkıntısını unutturur, sınırlarını gevşetir, artık hayata farklı gözle bakmaya başlar. “*Agâh Bey yavaş yavaş alışkanlıklarını değiştirmişti. Şimdi rakısız yapamıyor, gözü önünde toprak bir im-bikten halis cibre çektiyordu. Kadınsız da duramamıştı, sık sık arka kapıdan eve ziyaretçiler girerdi. Entari ile püfür püfür, rahat rahat gezmeye vücudu alışmıştı, eve gelir gelmez soyunuyor, bahçe üstündeki odaya nargilesini kurup köşeye geçiyordu. Gelsin sohbet...”* (s. 48)

Yazarın deyimiyle kuru zevkli bu adamın kasabadakilere uyup onlarla vakit geçirdikçe içindeki çalışma isteği körelir. Hatta satranç oynamak, tavla atmak gibi eğlenceler nedeniyle dairesine uğramaz olur. İlk geldiği zamanlardaki çalışma hevesini hatırladıkça “*Toyluk ne yaparsın?*” diyecek kadar ülküsünden uzaklaşmıştır. Hikâyedeki olaylar durum ironisini ortaya koyacak şekilde kurgulanmıştır. Çünkü hikâyenin başında Agah Bey’den beklentimiz atandığı bu kasabayı adam edecek olmasıdır. Fakat beklenen ile gerçekleşen farklı olunca ironik olan karşımıza çıkmaktadır. Agâh Bey kendisinden beklenenin tam tersine yöre halkına uyararak onlardan biri olup çıkar. Sahip olduğu değerlerden zevk ve eğlence uğruna vazgeçer.

Refik Halid’in hikâyelerinin çoğunda karşımıza çıkan ironik dil ve üslup yazarın alaycı mizacını da ortaya koyar. Ömer Lekesiz yazarın bu tutumunu şöyle değerlendirebilir: “*Alaycılığa kimi yerde küçümseme karışmakla birlikte, çoğunlukla duyarlılıkla alaycılık dengeli geliyor.*” (Lekesiz, 1997: 267). Refik Halid memleketin içinde bulunduğu çıkmazlara kayıtsız kalmayarak dönemin insanların menfaatçiliklerini, dalaverelerini, yüzüzlüklerini çizdiği canlı tipler ve kurguladığı olaylarla en güzel şekilde bizlere yansıtır.

Yazarımızın öyküsüne adını veren Sarı Bal, kasabada evinde düzenlediği eğlencelerle namını duyurmuş bir kadındır. Sarı Bal’ın evine yolu düşmedik memur, yolcu, müdür kalmamıştır. Kasabaya son gelen kaymakam ise Sarı Bal’ın evindeki eğlencelere hiç sıcak bakmamakta ve o evde yakalanan herkesin hapse atılmasını emretmektedir. Bir akşam Sarı Bal’ın evinde yine eğlence vardır ve mahallenin kabadayı Sarı Bal’ın evine eğlenmeye gelir. Fakat Sarı Bal’da ve diğerlerinde bir gariplik vardır. Hilmi Ağa’yı bir an önce sarhoş etmeye çalışmaktadırlar. Eğlence devam ederken polisler Sarı Bal’ın evini basar. Yeni gelen komiser de kaymakamın emirlerini yerine getirmekte mahallede kimseye göz açtırmaktadır. “*Yeni gelen komiser de huysuz aksi bir adamdır. Kara, fırtınaya bakmaz, gece gündüz demez kasabayı dolaşır, kahpelere,*

çapkınlara kırbaç atardı.” (Karay,1999: 72). Polisler eve girer ve komiserin emriyle evdeki herkesin ismini teker teker alırlar. Evin her tarafını ararlar fakat bir şey bulamazlar. Komiserin gözü yerdeki yatağa ilişir ve açıp baktıklarında Sarı Bal'ın da dediği gibi iki masum çocuğun yattığını görürler. Fakat yan tarafta yorganın altında büyük bir tümsek daha vardır. Komiser Sarı Bal'ın gözleriyle yalvarmasını umursamayarak yorganı açar ve altında yatanın “Sarı Bal'ın evinde eğlencelere izin vermeden kaymakam” olduğunu görürler.

Yazar, yorganın altından kaymakamı çıkararak durum ironisini yakalar. Öykünün gidişatı ile sonu arasındaki uçurum okuyarlarda çarpık bir gülümseme yaratır. Kaymakam Sarı Bal'ın evindeki eğlencelere aslında kendi rahatı için karşı çıkmaktadır. Mahallenin huzuru için bu yasağı getirdiği düşünülürken kaymakam sadece kendini düşünmektedir. Söyledikleriyle yaptıkları birbirini tutmayan bu devlet adamı Refik Halid'in özellikle yarattığı ve yönetimdeki lekeleri üzerinde taşıyan yozlaşmış, yüzüstüleşmiş bir karakterdir.

Okurun yorganın altından kaymakamın çıktığını anlamasıyla ironinin düzeyi artar; fakat yazarın ironiyi zirveye taşıdığı nokta ise Kaymakam'ın yüzüstlüğü elden bırakmayıp sanki haklıymışçasına İstanbul'a şikâyet mektubu yazmasıdır. “*Durulur bir kasaba değil... İçki, zina, her türlü günah, ben dayanamadım.*” (Karay, 1999: 75) .Refik Halid Karay öyküsünün sonunda söz ironisine de yer vermeyi ihmal etmez. Buradaki söz ironisinin ima yoluyla yapıldığını, söylenenin tersini kastetmekle ortaya çıktığını görmekteyiz. İşin doğrusunu öğrenen İstanbul'da mektubu alan kişinin cevabı oldukça manidardır: “*Şu sırada başka bir yere tayininize olanak yoktur. Oradan ayrılmamalıydınız; bolluk bir memleketmiş; yağının, peynirinin güzelliğini söyleye söyleye bitiremiyorlar. Kasabaya özgü bir tür Sarı Bal'ın övgüsü ise ta kulağımıza geldi!*” (Karay, 1999: 75) Kaymakam ne yazık ki kendi sonunu kendi hazırlar. Milletten huzurundan, rahatından sorumlu olanların bile bu duruma düşmesi öyküde trajik olanı meydana getirir.

Kaynaklar

- Cebeci, Oğuz (2008), “Komik Edebi Türler, Parodi, Satir ve İroni”, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Karay, Refik Halid (1999), *Memleket Hikâyeleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kierkegaard, Soren (2004), *İroni Kavramı. Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*. (Çev. S. Okur). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lekesiz, Ömer (1997), *Yeni Türk Edebiyatında Öykü 1*, Cilt 1. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Narlı, Mehmet (2007), “Ömer Seyfettin'den Cemal Şakar'a Öykü ve İroni”, *İlmi Araştırmalar*, S. 24.